

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Bahar
Spring 2007/41

Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Dini İnanç Motifleri

Religious Patterns in Kitab-ı Cabbar Kulu

Kamile ÜNLÜSOY*

Özet

Kitâb-ı Cabbâr Kulu, Alevî ve Bektaşîlerin temel dinî eserlerinden biridir. Safevî tesirlerinden önce Anadolu'nun dinî-tasavvufî geleneğinde hazırlanan eser, dört kapı -şariat, tarikat, marifet ve hakikat-, tevhid, nübüvvet, meâd, iman, iman-amel ilişkisi gibi konuları ve bazı dinî-ahlâki öğütleri içermektedir. Bu makalede, Kitab-ı Cabbâr Kulu'ndaki dinî inanç motifleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kitab-ı Cabbâr Kulu, Cabbar Kulu, İslâmiyet, Alevîlik, Bektaşîlik.

Abstract

Kitab-ı Cabbâr Kulu is one of Alawis and Bektashis' fundemantel religious works. The work which was prepared in Anatolia's religious-mystical tradition, before Safavi's influences, includes four doors, -shari'at, tariqat, ma'rifat, haqiqat, tawhid, nubuvvat, ma'âd, belief, belief-workship relation as. and some religious-ethical advices. In this this article, religios belief patterns will be examined in Kitâb-ı Cabbâr Kulu.

Key Words: Kitab-ı Cabbâr Kulu, Cabbar Kulu, İslamism, Alawism, Bektashism.

Giriş

Bir ulusun kimliğini oluşturan ve kültürünü yansıtan unsurların başında gelen yazılı kaynaklar sayesinde kültürel miras, yeni nesillere daha kolay aktarılabilir. Önemli bir tarihî mirasa ve zengin kültüre sahip olan ülkemizde tarih boyunca çok çeşitli kültür ve sanat eserleri üretilmiş, bunların birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserler bize geleneksel değerlerimizi daha doğru öğrenme ve geleceğe daha güçlü bakma fırsatı sunmaktadır.

Bugün yaşayan ve kültürümüzün bir parçası olan Alevîlik ve Bektaşîlik, sözlü geleneği kadar yazılı kaynaklarıyla da devamlılığını sağlayabilmiştir. Dolayısıyla bu

* Araş. Gör. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

yazılı kaynaklar Alevî ve Bektaşî kültürünü doğru anlama ve algılamamızı sağlayacak önemli belgelerdir. Alevî ve Bektaşî kaynaklarından bazıları çeşitli sebeplerle henüz yayınlanmamış, sadece Alevî dedelerinin ellerinde veya yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde (Kaplan, 2005: 233). Buyruklar, Velâyetnameler, Makâlat-ı Hacı Bektaş, Erkannameler, Fütüvvetnameler, Kitâb-ı Cabbâr Kulu vb. eserler, bu eserler arasında en yaygın olanlarıdır. Biz makalemizde Kitâb-ı Cabbâr Kulu adlı eserdeki dinî inanç motiflerini incelemeye çalışacağız. Cabbar Kulu hakkında H. Yüksel ve S. Savaş'ın (Yüksel-Savaş, 1997) hazırladığı çalışmanın yanında, O. Eğri'nin "Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Din Öğretimi Unsurları" adlı bir bildirisi bulunmaktadır (Eğri, 2005: 485-507). O. Eğri'nin eserin farklı nüshalarından hareketle bir tahkik çalışması yaptığı da tarafımızdan bilinmektedir.

1. Cabbâr Kulu

Cabbâr Kulu'nun kimliği, mezhebi ve meşrebi hakkında, kendisine nispet edilen Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nun dışındaki kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kitâb-ı Cabbâr Kulu incelendiğinde ise, onun Hanefî mezhebine mensup, Bektaşî ve Üveysî bir derviş olduğu anlaşılmaktadır. Eserin sonunda yaptığı duada "mezhebimiz ulusu İmam-ı A'zam rûhiçün" (Yüksel-Savaş, 1997: 117) ifadeleri, onun Hanefîliğinin açık bir delilidir.

Eserin büyük bir kısmının Cabbâr Kulu'nun Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Veysel Karanî'yle yaptığı sohbetlerden oluşması, (Yüksel-Savaş, 1997: 19, 28) onun Üveysîliğini göstermektedir. Farklı tanımları bulunan Üveysîlik kısaca, sûfilerin Allah'ın inayetiyle, başkalarının aracılığı olmadan, Hz. Peygamber'in ve diğer tarihî kişiliklerin ruhâniyetlerinden feyz almaları anlamına gelir (Ocak, 1982: 92-93; Uludağ, 1991: 503). Üveysîliğe göre, sûfilerin bu hususta herhangi bir mürşide ihtiyaçları yoktur. Allah bu makamı dilediği kullarına ihsan eder.

Cabbâr Kulu'nun Üveysîliği, onun Bektaşî tarikatına mensup olmasına engel değildir. Çünkü Veysel Karanî, Bektaşîler tarafından da sevilen ve saygı duyulan bir kimsedir. Bu sevgi, Veysel Karanî'nin Ehl-i Beyt dostu olması ve Hz. Ali'yi hilâfeti esnasında desteklemesindedir (Eğri, 2005: 487).

Cabbâr Kulu'nun Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini vurgulaması, dinî ve ahlâkî öğütlerini onlara dayandırması, bu öğretileri Makâlat-ı Hacı Bektaş'takine benzer şekilde açıklaması, eserin Orta Anadolu'daki Bektaşî ve Alevî merkezlerinde farklı nüshalarının bulunması müellifin Bektaşîliğine işaret etmektedir.

2. Kitâb-ı Cabbâr Kulu

Kitâb-ı Cabbâr Kulu, Alevî ve Bektaşîliğin temel esasları olan dört kapı -şeriat, tarikat, marifet ve hakikat-, tevhid, nübüvvet, meâd, iman, iman-amel ilişkisi gibi konuları ve bazı dinî-ahlâkî öğütleri içeren tasavvufî nitelikli bir eserdir. Eserin ne zaman yazıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserin Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Selman-ı Farisî gibi önemli şahsiyetlerin ko-
nuşturularak yazıldığı ifade edilir. Eserin yazılış amacı "Resûl-aleyhi's-selâm
eydür: ya derviş, bu kitabı sana yazdurduk; okusunlar, amel itsünler, vücûdların
islah itsünler, nice Müslümanlara fâidesi olsun didi." (Yüksel-Savaş, 1997: 116)
sözleriyle açıklanmaktadır. Aynı şekilde eserin isminin de Hz. Peygamber tara-
fından konulduğu öne sürülmektedir.¹

Eserin farklı nüshaları bulunmaktadır. Tokat Nüshası,² Çorum/ Dodurga/ Meh-
met Dede Tekke Köyü Nüshası,³ Amasya/ Gümüş Hacıköy/ Karaköy Nüshası,⁴
Amasya/ Hamamözü/ Yemişen Köyü Nüshası,⁵ Sivas Nüshası,⁶ Milli Kütüphane
484 Nüshası,⁷ Milli Kütüphane 555 Nüshası.⁸ Biz makalemizde Tokat Nüshası'nı
esas alarak, eseri hazırlayan H. Yüksel-S. Savaş'ın çalışmasını (Yüksel-Savaş,
1997) kullandık.

1. Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Dini İnanç Motifleri

1.1. İmanın Tanımı

Cabbâr Kulu inanılacak nesnelere, Hz. Ali'nin dilinden "İman, Allah'ı bir bilmek,
Resûl'u hak bilmek, cümle peygamberleri, evliyâları, melâikeleri, kitabları, ce-
hennemi, ölsek gerek, dirilsek gerek, suâli, mîzânı, cümlesin hak bilmektir."

¹ Eserin isminin konulmasıyla ilgili olay şöyle anlatılmaktadır:

Hazreti Ali eydür: ya Resûlallah, dervişin yazdığı kitaba bir ad ko, didi. Koyalım ya Ali, bu kitabın
adı *Hüsn-i Hasene* olsun. Allahu Te'âlâ bu kitabı okuyanlara, dinleyenlere i'tikâd vire; hakikatden
lezzet vire, korkduğu şeylerden emîn ola, imân selâmetliği vire. Allahu Te'âlâ bu kitabı okuyanla-
rın, dinleyenlerin, yazarların ve yazduranların yaramaz amellerin terk itdüre, hakkı bâtılı fark it-
düre, rahmet deryasına gark itdüre. Allahu Te'âlâ Hazretleri hıfzında saklaya, sâlih ameller müyes-
ser eyleye (Yüksel-Savaş, 1997:116).

² Es-Seyyid Osman Kamîlî tarafından 1267/1850-51'de istinsah edilen ve Hasan Yüksel'in özel arşi-
vinde bulunan nüsha, her biri 15 satırlık 274 sayfadan oluşmaktadır.

³ Mehmet Dede Tekke Köyü'nde yaşayan Eyüp Öztürk Dede'nin özel kütüphanesinde bulunmakta-
dır. Mayıs 2004'te Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi'nde bir
nüsha çoğaltılmıştır.

⁴ Bu nüsha, Amasya/Gümüş Hacıköy/ Karaköy'de ikamet ederken vefat eden Durmuş Topal Dede'ye
aittir. Ağustos 2004'te Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi'nde
bir nüsha çoğaltılmıştır. Nüsha, 115 varaktan oluşmaktadır.

⁵ Bu nüsha, Amasya/Hamamözü/Yemişen Köyü'nde ikamet ederken vefat eden İsmail Göktüş'a ait-
tir. Şubat 2005'te Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi'nde bir
nüsha çoğaltılmıştır. Nüsha 173 varaktan oluşmaktadır.

⁶ Büyük ölçüde Tokat Nüshası'yla aynı olan bu nüsha, Divriği Kazası Höbek Köyü'nden Yakup As-
landoğan'dan elde edilmiştir. Nüsha ilk ve son sayfalar hariç, 13'er satırlık 118 varak (235 say-
fa)tan oluşmaktadır.

⁷ 19.06.1947'de Adnan Ötüken Kütüphanesi'ne giren bu nüsha, her biri 17 satırlık 95 varaktan oluş-
maktadır.

⁸ 14. 06.1947 tarihinde Adnan Ötüken Kütüphanesi'ne giren bu nüsha, her biri 17 satırlık, fihrist ve
vikaye sayfaları hariç 103 varaktan oluşmaktadır. Eserin nüshalarıyla ilgili geniş bilgi için (Yüksel-
Savaş, 1997; Eğri, 2005).

(Yüksel-Savaş, 1997: 74) şeklinde sıralar. O, imanı "bunların cümlesini dil ile ikrâr, kalb ile inanmaktır." (Yüksel-Savaş, 1997: 75) şeklinde tanımlar. Benzer şekilde inanılacak nesnelere Bektaşîliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanma" şeklinde sıralamış, ameli imandan ayrı kabul etmiştir (Coşan, 1996: 8). Cabbâr Kulu'nun iman tanımı ve iman-amel ilişkisi gibi konularda Hanefî-Maturîdî geleneği takip ettiği anlaşılmaktadır. Ebû Hanîfe'nin kabulünde iman dil ile ikrar, kalb ile tasdiktir. Ameller imana dâhil değildir. (Ebû Hanîfe, 1992: 13, 14, 58; Kutlu, 2002: 127) Yapılan iman tanımlarıyla Cabbâr Kulu ve Hacı Bektaş Veli'nin dolayısıyla Bektaşîliğin, Hanefî-Maturîdî kültür çevresinden beslendiği söylenebilir (Kutlu, 2006: 37). Cabbâr Kulu'nun diğerlerinden farklı olarak iman tanımında "veliler"i de iman edilecek unsurlar arasında kabul etmesi kayda değerdir. Ancak burada "veliler"den kastedilenin Şîfî İmamiyye'nin on iki imamı mı, yoksa tasavvuf geleneğindeki Allah dostları mı olduğu hususu tam olarak belli değildir.

Alevî ve Bektaşî yazılı kaynaklarında konuların daha anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla soru-cevap metoduna, kişileştirmelere ve benzetmelere sıkça başvurulduğu görülmektedir (Coşan, 1996: 41; Atalay, 1993: 195, 205). Bu durum Kitâb-ı Cabbâr Kulu için de geçerli olup, (Yüksel-Savaş, 1997: 56, 75, 102) Hz. Ali'nin dervişle yaptığı konuşma buna örnek gösterilebilir. Derviş Hz. Ali'ye imânın gövdesini sorduğunda Hz. Ali "İkrar ile şehâdetdür."; "İmânın canı nedir?" sorusunu "İtikâddür.", "İtikâdın canı nedir?" sorusunu "Hidâyetdür."; "Hidâyetin ıssı (sahibi) kimdür?" sorusunu "Allah'dur. Cümlelerin işin bitüren pâdişahdır" şeklinde cevaplandırır. Yine dervişin "İmânın dışı nedir?" sorusuna "Kur'ân'dur."; "Kur'ân'ın başı nedir?" sorusuna "Bismillâhî'r-rahmânî'r-rahîm'dür."; "İmânın esbâbı nedir?" sorusuna "Edebdür."; "İmânın kuşağı nedir?" sorusuna "Fukarayı, ulemâyı sevmekdür; meclisinden hâlî olmamaktır. Anların ilminden öğrenüp hallolmaktır ve hayırlı ameller işlemekdür." şeklinde cevap verir (Yüksel-Savaş, 1997:75).

Cabbâr Kulu'na göre amel imandan ayrıdır; sadece inanmak ise bir Müslüman için yeterli değildir. Amel Müslümanlığı tamamlayıcı bir unsurdur. Kişi yaptığı iyi amellerle imanını bağlayıp, kuvvetlendirir. Eserde ibadetsiz bir kişinin imânını nafaka verilmeyen bir masuma benzeten Hz. Ali (Yüksel-Savaş, 1997: 75) , Hz. Peygamberle yaptığı bir konuşmada "Lâ ilâhe illallah Muhammed'ür-Resûlullah" diyen bir kimsenin yeni yeşermiş bir buğday gibi olduğunu söyleyerek, namaz, oruç, zekât ve hacla bu buğdayın büyüdüğünü ve Allah'ın emrini tutup, nehyinden uzaklaşınca olgunlaştığını ifade eder. (Yüksel-Savaş, 1997: 56) İtikâdî hidayeti de Allah'a bağlayan Cabbâr Kulu, böylece Allah'ın hidayet vermediklerinin ve kalplerini açmadıklarının iman edemeyeceğini kabul eder.

1.2.Tevhid İnancı

Bilindiği gibi İslam inanç esaslarının özünde tevhid, nübüvvet ve meâd inançları yer alır. Tevhid inancı hemen hemen bütün Alevî ve Bektaşî kaynaklarında üzerinde en fazla durulan konulardan biridir. (Coşan, 1996: 32-33; Atalay, 1993: 157-158, 232) Örneğin Bektaşîliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli, Makâlât'ının dokuzuncu bölümünü yalnızca tevhid konusuna ayırmış, Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını tek tek ele alarak, bunların her birini Kur'ân ayetleriyle temellendirmiştir (Coşan, 1996: 32-33). Allah'ın varlığının ve birliğinin kesin olarak kabul edildiği Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda da tevhid fikri şöyle açıklanmaktadır:

"Allahu Te'âlâ birdür, şerîki, nazîri yok, hiç kimseye benzemez, yimez, içmez, uyumaz, elden, gözden, dilden, mekândan münezzehdür, hayyü'l-kayyûm, evveli yok, âhiri yok; ne kimseden doğdu ve ne kimse andan doğdu, hayır, şer, sağlık, mevt Allah'dan. Tanrı'dan rızâsız ağaçlar ve otlar yaprağın oynadamaz, biteyim dise bitemez. Hak Te'âlâ rızâsı olmayınca sâir şeyler de buna göredür." (Yüksel-Savaş, 1997: 75).

Burada Cabbâr Kulu'nun hayır ve şerrin Allah'tan gelmesine, Allah'ın rızası olmadan bir yaprağın bile hareket edememesine dair sözleri, "Onun izni olmadan bir tek yaprağın bile kimıldadığını göremezsin." (En'am, 6/59) ayetine işaretir. İlk bakışta cebri çağrıştıran bu sözler, tasavvuf kültüründe daha farklı şekilde algılanmıştır. Sufiler cebri, Allah'ın irade ve kudreti karşısında kulun bütün benliğiyle kendisini yok farzetmesi, şeklinde anlamışlardır (İrfan Abdülhamid, 1993: 205). Aynı fikri benimseyen Cabbâr Kulu, evrendeki bütün olayların Allahu Te'âlâ'nın emriyle gerçekleştiğini ve Allah'ın her şeyin sebebi olduğunu kabul etmektedir. Örneğin, metinde Hz. Peygamber'in "Ya Hızır kapı ne ile açılır?" sorusunu Hızır, "Allah emriyle açılır, ya miftâh ile açılır. Miftâh sebebdür, Allah açıl dirse açılır", şeklinde cevaplandırır. Hızır, Hz. Peygamberin, "Derya ne ile geçülür? Göğe ne ile uçulur? Ekin ne ile biçilür?" sorularına cevaben bütün bunların Allahu Teâlâ'nın emriyle gerçekleştiğini söyler (Yüksel-Savaş, 1997: 102). Bu örneklerde Allah'ın iradesine yapılan vurgunun yanı sıra deryanın Allah'ın emriyle geçilmesi, göğe Allah'ın emriyle uçulması olgularında keramet anlayışı da dillendirilmiş olur. Bunların yanı sıra eserde Allah'ın varlığı ve sıfatları manzum olarak ifade edilir.⁹ Burada yaratıcı, ezeli ve ebedi, yoktan var edici, yok edi-

⁹ Sensin bu âlemi yaradan
Yok iken hem var iden
Sensin cümle bu dünyayı kuran
Gâh ma'mûr idersin gâh virân
Virân itsen bu cihânın hepisin
Evel âhir yine sen bâkisin
Olsa cihân naks-ı hâl
Yokdur sana hiç zevâl

Zîrâ sen yaradıcısın
Yokları var idicisin
Kün diyince arşı yaratmışsın
Arş üstüne havâle itmişsin
İtmışsin her yeri yedi kat
Virürsün rahmet biter nebât
Cümlesi biter hükminle senin
Kul olan hükmini tutar senin (Yüksel-Savaş, 1997: 45)

ci, kudret ve rahmet sahibi bir Tanrı fikrine sahip olduğunu anladığımız Cabbâr Kulu, başka bir yerde de Allah'ın sıfatlarının ne anlama geldiğini Hızır'la sorulu cevaplı olarak açıklamıştır.¹⁰ O, "ahad", "vâhid-i mutlak", "hayyu'l-kayyûm", "âlim", "hâfız" ve "külli şey'in kadîr" terimlerini ayrı ayrı izah etmiştir. Bu diyalogta Cabbâr Kulu, "Allah dünyada ne kadar kul, hayvan, hatta hayvanlarda ne kadar kıl olduğunu bilir." diyerek Allah'ın cüziyyâtı bildiğini kabul etmiştir. Bu tavır kelam âlimlerinin "Allah küllileri de bilir, cüz'ileri de bilir" (Gölcük-Toprak, 1998: 215) anlayışla örtüşmektedir.

1.3. Nübüvvet İnancı

Bütün Müslümanlar gibi Alevîler ve Bektaşîler de peygamberlere inanırlar ve Hz. Peygamber'i son peygamber olarak kabul ederler. Günümüz Alevî ve Bektaşî kaynaklarında ve konuyla ilgili bazı çalışmalarda Hz. Peygamber, "İlâhi kelâmı dile getiren bir peygamber"(Özmen, 1998: 49; Yıldırım, 2005: 293), "güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiş"(Çiftçi, 2005: 26), "âlemin yaratılış sebebi" (Noyan, 1995: 476) ve "son peygamber"dir (Kaya, 1993: 25). Bunların yanı sıra Hz. Peygamber doğumundan ölümüne kadar mucizeler ortaya koyan, bazı harikulâdelikleri beraberinde taşıyan birisi olarak tasavvur edilmektedir (Yıldırım, 2005: 294). Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda da Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren dini tebliğ süreci şöyle anlatılmaktadır:

"Hakk'ın emriyle Muhammed dünyaya geldi, şevk viridi, güneş gibi cihâna nûru doldu. Cebrâil ayet indürdi, farzı, sünneti bildürdi. Taklidler tahkik oldu. Küfrü aradan kaldırdı. Muhammed mi'râca vardı, acayip hikmetler gördü. Hak Te'âlâ ümmetine beş vakit namaz armağan viridi. Allah emr itdi, buyurdu, hakkı bâtılı ayırdı; emr olanı Muhammed ümmetine duyurdu. Hakk ile bâtıl seçildi, perde kalktı aradan, cümle hicâblar açıldı. Küffârlar imâna geldi, kimi şöyle hârici kaldı, din-i İslâm aşikâre çıkıdı, hüküm Muhammed'in oldu." (Yüksel-Savaş, 1997: 30)

¹⁰ Hızır: Rabbini nasıl bilirsin?

Cabbâr: Öyle bilürem ki, Rabbim ahaddur, vâhid-i mutlakdur, hayyu'l-kayyümdur, âlimdür, hâfızdur, külli şey'in kadîrdür.

Hızır: Ya derviş, hayyu'l-kayyûm demek ne ma'nâdur?

Cabbâr: Ya Hızır, bâkî dimekdür, kemâline zevâl irmez dimekdür.

Hızır: Âlim demek ne ma'nâdur?

Cabbâr: İlminden taşra bir şey yokdur, dimekdür.

Hızır: Hâfız demek ne ma'nâdur?

Cabbâr: İlmine yigrekdür. Cümle geleceği ve geçeceği ve çiçeni bilür ki, ya Hızır ne kadar kulu var idüğün, ne kadar hayvan var idüğün, ne kadar kılı var idüğün bilür. Yiryüzünde biten otları ve yaprakları, yıldızların cümlesinin sağışın bilür.

Hızır: Külli şey'in kadîr ne ma'nâdur?

Cabbâr: Ol ma'nâdur ki, Hak Te'âlâ yoğu var ider, varı yok ider, yazı kış ider, kışı yaz ider, murâd itse yeri göğü, on sekizbin âlemi, bir derinin içine sığdurur. İşde böyle bir padişahdur (Yüksel-Savaş, 1997: 100).

Bu metne göre, Hz. Muhammed, mucizelerle dünyaya gelmiş, Cebrail vasıtasıyla vahye muhatap olmuş, zâhiri şeraiti insanlara tebliğ etmiş, inançları sağlamlaştırılmış, küfrü bertaraf etmiştir. Hz. Peygamber'in Mirâc'ı da geleneğe uygun olarak anlatılmıştır.

Kitâb-ı Cabbâr Kulu'na göre peygamberlere inanmamak küfür sebebidir. Konuyla ilgili olarak Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yönelttiği "Tevhid, helâl mi, haram mı?" sorusuna Hz. Peygamber, âşıklara, sâdıklara helâl; kâfirlere haram olduğunu söyler. Hz. Ali tevhidin kâfirlere haram olmasının sebebini sorduğunda ise "Lâ ilâhe illallah dirlir, Muhammedün Resûlullah dimezler, anın için harâm-dur." cevabını verir (Yüksel-Savaş, 1997: 28). Yine farklı bir yerde Hz. Peygamber, "Ya Ali, bir kimse bana ümmet olsa, beni ikrâr itse, vesâir peygamberleri inkâr itse kâfir olur." demektedir (Yüksel-Savaş, 1997: 30).

Kitab-ı Cabbâr Kulu'nda yüz yirmi dört bin peygamberin varlığından bahsedilmektedir (Yüksel-Savaş, 1997: 67). Benzer şekilde diğer Alevî ve Bektaşî eserlerinden Buyruk'larda (Atalay, 1993: 12; Erbay, 1994: 62) ve Fütüvvetname'lerde (Sarıkaya, 2002: 86-87) de yüz yirmi dört bin peygamber olduğu, bunların üç yüz on üçünün resûl olarak isimlendirildiği belirtilmektedir.

Cabbâr Kulu, peygamberlerin ahirette ümmete şefaate yetkilerinin olduğunu kabul eder ve özellikle Hz. Peygamber'in ayrıcalıklı konumuna vurgu yapar. Cabbâr Kulu'nun anlattıklarına göre mahşerde bütün mahlûkat dirilir ve elli bin yıl ayakta durur, o esnada cehennem heybetini görürler. Ayakta durmaktan aciz kaldıklarında Hz. Âdem'den başlayarak bütün peygamberlerden şefaate dilerler. Ancak peygamberler de "Nefsî nefî" diye ağlamaktadırlar. Bunun üzerine Hz. Muhammed'in yanına giderler. Diğerlerinin aksine onun "Ümmetî ümmetî" diye ağladığını görürler (Yüksel-Savaş, 1997: 102). Bu anlatı çeşitli vesilelerle Anadolu'da okunan Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde de manzum olarak dile getirilmektedir.

1.4. Kitap İnancı

Nübüvvet inancıyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken diğer bir husus kitaplara iman konusudur. Alevî ve Bektaşî yazılı kaynaklarında genellikle dört kitaba inanmak iman esaslarından biri olarak kabul edilir. Fakat onların kabulünde, Hz. Peygamber diğer peygamberler arasında nasıl ayrıcalıklı bir konuma sahipse Kur'ân da diğer kitaplar arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.¹¹

Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'ân'ın Allah tarafından peygamberlere gönderilen kutsal kitaplar olduğu belirtildikten sonra Hz. Peygam-

¹¹ Konuyla ilgili örnekler açısından (Gölpınarlı, 1990: 13; Atalay, 1993: 12; Sarıkaya, 2004: XXIX, XXX).

ber'in miraçta Kur'ân-ı Kerîm'i nasıl gördüğü anlatılır (Yüksel-Savaş, 1997: 66). Eserde dört kitabın birini inkâr eden kimse lanetlenmektedir (Yüksel-Savaş, 1997: 29). Benzer şekilde Cafer-i Sadık Buyruğu'nda da kitapsız pir, "şeytan" olarak addedilmiştir (Atalay, 1993: 41).

Eser incelendiğinde Cabbâr Kulu'nun Kur'ân'a büyük bir saygı duyduğu görülmektedir. Yeri geldiğinde görüşlerini ayetlerle temellendiren Cabbâr Kulu, Veyse'l-Karâni'nin "Bir kimse Kur'ân okusa ana rahmet olur, bir kimse Kur'ân'ın hükmün tutmasa ol âdem gazâba müstehak olur." (Yüksel-Savaş, 1997: 22) sözünü naklederek Kur'ân okumanın ve Kur'ân'la amel etmenin önemini vurgulamaktadır.

1.5. Ahiret İnancı

Ahiret inancıyla ilgili olarak kıyametin kopması, kabir hayatı, yeniden diriliş, hesap, cennet ve cehennem konuları Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda en çok vurgulanan konular arasındadır. Eserde yer alan Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki konuşma, Cabbâr Kulu'nun ahiret inancına sahip olduğunu gösteren güzel bir örnektir. Bu konuşma esnasında Hz. Peygamber Hz. Ali'ye: "Ya Ali, dünya mı yakın, ahiret mi yakın, cennet mi yakın, cehennem mi yakın?" diye sorar. Hz. Ali'nin bu soruya "Ya Resûlallah, ana rahmine düşene dünya yakındur; dünyaya gelene ahiret yakındur; imânı kâmil olup borcu olmayana cennet yakın, imânı olmayup Allah emrin bilmeyene cehennem yakın." (Yüksel-Savaş, 1997: 88) şeklinde cevap verir.

Cabbâr Kulu eserinde ahiret hayatını, insanların dünyada yaptıkları işlerle değerlendirmektedir. Bu bağlamda iki tür kıyametten bahseden Cabbâr Kulu, ilkin Hz. Ali'nin dilinden şöyle açıklamaktadır:

"Bir kimse zalim olursa, bir mazluma zulmederse, onun malını alır incitirse, haram yerse, Allahu Teâlâ'nın birliğini inkâr ederse, Allah'dan ümidini keserse, Azrail o kişiye pençesini vurduğu zaman öyle bir gazab ile vurur ki, kıyamet o zaman o kişinin başında kopar" (Yüksel-Savaş, 1997: 84).

Esasen bu konuda Hacı Bektaş Veli'de de aynı tavır görülmektedir. O, Ahiret inancının insanlara yüklediği dünyevi sorumluluğa dikkat çekerek bu düşüncesini şöyle dile getirmektedir: "Ey mü'minler, kıyamete inanmak, böyle sizin gibi inanmak değildir. Zira siz haram ve helal her ne bulursanız giyinir, donanır; haksız yere nimetler yiyip beslenirsiniz. İşte bu inanmak mıdır ki, siz inanmış olacaksınız?" (Coşan, 1996: 10)

Eserinde büyük kıyamete genişçe yer veren Cabbâr Kulu, kıyamet alametleriyle ilgili olarak Hallac-ı Mansûr'un mehdi olarak geleceğini, Deccal'i, Yecûc-Mecûc'ü, Dabbetü'l-arz'ı ve güneşin batıdan doğacağını bildirmektedir (Yüksel-Savaş, 1997: 88). Bunlar, Müslümanlar arasında halk inançları olarak kabul edilen

inançlardır. Ancak burada, Hallac-ı Mansur'un mehdi şeklinde yer alması, Cabbâr Kulu'nun ilâhi aşk kurbanı olarak görülen Hallac-ı Mansur'u aşırı yüceltmesinden ileri gelmiş olabilir (Özcan, 2003: 105-117).

Kabir azabını kabul eden Cabbâr Kulu kabir hallerini, kişinin dünyada yaptığı iyi ve kötü amelleri sonucunda kabirde nelerle karşılaşacağını manzum olarak ifade eder (Yüksel-Savaş, 1997: 39-41).

Eserde iman, mü'minlerin ahirette ne kadar cezalandırılacağı noktasında ölçü olarak kabul edilmektedir. İmanlı olanlar cehenneme girseler de günahları miktarınca ceza gördükten sonra oradan çıkacaklardır. İmansız gidenler ise ebedî cehennemden çıkmayacaktır. Kişinin cehenneme gitmesine neden olan davranışların en önemlileri şunlardır: Tanrıyı bilmemek, kul hakkı gözetmemek, gece gündüz mal peşinde koşmak, nefsin esiri olmak, günahları bilmemek, namaz kılmamak, oruç tutmamak, zekât vermemek, hacca gitmemek, kitapları okumamak, cennete ve cehenneme inanmamak, yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, hırsızlık yapmaktır. Hızır bu amelleri cehennemın tohumu olarak nitelendirir (Yüksel-Savaş, 1997: 103). Diğer taraftan kişinin cennete girmesini sağlayan davranışlar ise Tanrıyı bilip, ona gereği gibi kulluk etmesi, varlığını yoksullarla paylaşması, zekatını, fitresini vermesi, gönül kırmaması, insanlığın hayrına iş yapması vb.dir (Yüksel-Savaş, 1997: 44-45).

Sonuç itibariyle, Cabbâr Kulu'nun ahiretle ilgili görüşleri genel İslamî kabullerle örtüşmektedir. Bazı araştırmalarda (Eröz, 1990: 46-52) Alevî ve Bektaşî kültürüne atfedilen hulûl, ittihâd, tenâsüh gibi inançlara Cabbâr Kulu'nda rastlanmaz.

1.6. Sahabe ile İlgili Kabuller

Bilindiği gibi Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, Alevîlik ve Bektaşîliğin temel esaslarından. Faziletname'de Hz. Ali İslâm'ı kabul eden ilk erkek olduğu gibi, Hz. Muhammed'le ilk ibadet eden, Kur'ân'ı ilk yorumlayan, kendisine cennet vaad edilen ilk kimsedir (Atalay, 2003: 11). Alevî ve Bektaşîlere göre Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin, yani Âl-i Âba'dır. Hz. Ali'siz, Ehl-i Beyt'siz Alevîlik düşünülemez (Fığlalı, 1990: 233-236).

Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda da pek çok yerde ismi geçen Hz. Ali, hakikat ilmine, sır-ı ilme sahip bir kişi olarak kabul edilmektedir. Konuyla ilgili nakledilen bir haberde Selman-ı Farisî bir gün Hz. Peygamber'le konuşurken ondan kendisine hakikat ilmini öğretmesini isteyince, Hz. Peygamber ona hakikat ilmini Hz. Ali'den öğrenebileceğini söyler. Selman-ı Farisi bunun sebebini sorduğunda "Hak Te'alâ bana gizli bir şey komadı, hakîkatı, ma'rifeti, tarîkatı, şerîatı cümlesin bana bildürdi; ammâ sonra şerîat miftâhın bana virdi; tarîkat miftâhın Ali'ye virdi; tarîkat ilmin öğrenen Ali'den öğrenür." der. Selman-ı Farisî bunun böyle olmasının sebebini sorar. Hz. Peygamber de ona şöyle bir cevap verir: "Ya Selman,

hakikatı biz öğretsek sünnet olur; hakikat ilmi ise sarp ilimdir, değme kimse çekemez, terk ider, sünnetin terki câiz değildir; anın için öğretmeye izin yoktur.” (Yüksel-Savaş, 1997: 70). Yine konuyla ilgili bir yerde Hz. Ali Selman’a hakikat ilminden bazı bilgileri öğretmektedir: “İlmin biri budur ki, yetmiş iki tâifeden kendini aşağı gözele, cümlesine ta’zîm eyle, küfrine bakma. İkinci, Allahu Te’âlâ’nın emrin tut, nehyinden kaç-gör, nefsini zabt eyle, dünyadan giçe-gör; zîrâ bu hakikat ilmini dünyadan geçmeyen okuyamaz, bu öğüt sana yiter.” (Yüksel-Savaş, 1997: 71)

Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda Hz. Ali ilmiyle ön plana çıksa da Alevîlerde rastladığımız onun imametini, Hz. Peygamber’in vasîsî oluşu ve masumiyeti gibi temel Şîî unsurlar söz konusu edilmemektedir. On iki imamdan ise yalnızca Câfer-i Sâdık’ın ismi geçmektedir.

2. Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda İbadetle İlgili Unsurlar

İslâm’ın beş şartı içerisindeki namaz, oruç, zekât, hac ibadetleri herhangi bir mezhebe, tarikata ait değildir. Bunlar İslâm’ın doğuşundan bu yana ortaya çıkan Mutezilî, Sünnî, Şîî gibi dini gruplar tarafından -uygulamalarda farklılıklar olmakla birlikte- kabul edilmiştir (Kutlu, 2006: 175). Alevî ve Bektaşîler tarafından da kabul edilen bu ibadetler, ilgili yazılı kaynaklarda yer almaktadır.

Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda anlatılanlardan Cabbâr Kulu’nun ibadetine düşkün, zâhid bir derviş olduğu anlaşılmaktadır (Yüksel-Savaş, 1997: 110). Eserde İslâm’ın beş şartı aynen benimsenmiştir. Cabbâr Kulu, bir buluta Allah’ın hizmetinden bahsederek Allah’ın hizmetinin, şahadet, namaz, oruç, zekât ve hacdan oluştuğunu, Müslümanlığın ancak bunlarla tamamlanabileceğini söylemiştir (Yüksel-Savaş, 1997: 60). Bu ibadetler diğer Alevî Bektaşî eserlerinden Hacı Bektaş Velî’nin Makâlat’ında şeriatin makamları şeklinde (Coşan, 1996: 11), Cafer-i Sadık Buyruğu’nda ise nefsi levvamenin mertebeleri arasında kabul edilmiştir (Atalay, 1993: 147).

Eserde haramlar ve helâller şöyle sıralanır: Allah’ın yasakladığı her şey haramdır, nâ-mahreme bakmak, bir kimsenin yüzüne kapı çarpmak, hatır yıkmak, dünya kaygısı çekmek, zinâ etmek, yalan söylemek, gelecekte haber vermek, başkasının malını gasp etmek, izinsiz almak veya izinsiz kullanmak, çok yemek, çok uyumak, çok söylemek ve hayvanlara zulmetmek haramdır (Yüksel-Savaş, 1997: 21, 77). Allah’ın mubah kıldığı ve emrettiği şeyler ise helaldir. Hak ile batılı ayırmak, Allah’tan başkasını kalbine sokmamak, nefsini ve bedenini ıslah etmek, ilim tahsil etmek, şeriat yolu ya da tarikat yolu olsun Allah’ın yolunu tutmak helaldir (Yüksel-Savaş, 1997: 21).

Cabbâr Kulu’na göre Allah’ın sevmediği ameller, yalan, gıybet, insanın yüzüne ayıbını söylemek, namaz kılmamak ve buna benzer amellerdir. Bunlar şeytan amelidir. Konuyla ilgili verilen davulcu örneği dikkat çekicidir. Bir gün Hz. Pey-

gamber makamında otururken yanına bir davulcu gelir ve ondan hayrını ve şerrini ölçmesini ister. Hz. Peygamber bunun mahşerde olabileceğini söylese de davulcu bu konuda ısrar eder. Onun ısrarı üzerine melekler defterleri Hz. Peygamber'e sunarlar. Solundan verilen defterin dolu, sağından verilen defterin de bembeyaz olduğunu gören Hz. Peygamber davulcuya şöyle der: "Ya kişi, farz eyle ki, günahı terazinin bir yanına koyduk, bir tarafa koyacak yok, meğerki davul ile çomağı koyasın." Bunun üzerine davulcu hemen "Ya benim hiç hayrım yok mu?" diye sorar. Hz. Peygamber olmadığını söyleyince davulcu bu sefer "Niçün yok ya Resûlallah? Ben dahi oruç tuttum, namaz kıldım, Hak Te'âlâ'nın emrin tutardım." der. Hz. Peygamber onun bu sözüne "Gerçi Allah emrin tutmuşsun, çok hayır itmişsin, amma itdiğin hayrı çomağ ile döğe döğe dağlara düşürmüşsin. Hayrı dağa düşüren çomak nasıl çomakdur, dirsensiz, çomağın büyüğü harâmdur, yalandur, gıybetdir, zinâdır, bühtândır ve buna benzer şeylerdür ve sâir Hak Te'âlâ'nın nehy itdiği şeylerdür; bu şeyler ameli zâyi' eyler, Hak Te'âlâ bu asıl amellerden cümlemizi hıfz eyeleye, amîn." şeklinde karşılık verir (Yüksel-Savaş, 1997: 37-38).

Eserde günlük hayatta uyulması gereken ahlâk kurallarına ve sakınılması gereken kötü davranışlara vurgu vardır. Bu vurguya çeşitli vesilelerle dile getirilen dualarda da rastlarız. Eserine uzun bir duayla başlayan Cabbâr Kulu, her babın sonunu bir duayla bitirmiş, Allah'tan hayırlı ameller dilemiş, kötü amellerden, nefis ve şeytanın şerrinden Allah'a sığınmıştır. Eserin Hatime duasında ise adeta eserin bir özetini vermiştir:

"Hak cümle Ümmet-i Muhammed'e sâlih ameller müyesser ide, hidâyet müyesser ide, Habîbi'nden şefâat müyesser ide, Ümmet-i Muhammed'in azâbda olanların azâbın kaldura, fazlıyla rahmet müyesser ide, Allahu Te'âlâ cümle Ümmet-i Muhammed'i gafletten uyara, anlamak tutmak müyesser ide. Allahu Te'âlâ pâdişâhımıza çok ömür vire, çok kuvvet vire, ömrün, devletin artura. Allahu Te'âlâ Asâkir-i İslam'a kuvvet vire, pâdişâhımızın vilâyetine lezzet vire. Allahu Te'âlâ ülemâya, sulehâya, fukarâya ve cümle Ümmet-i Muhammed'e ağız tatlılığı, dirlik, düzenlik, kanâat, merhamet müyesser ide. Alimlerimize ilmiyle ameller müyesser eyleye. Allahu Te'âlâ âşıklarına, sâdiklarına, sâlihlerine, cümle Ümmet-i Muhammed'e, cümlemize zevk-i enbiyâ, şevk-i evliyâ, müyesser eyleye ve onların halleri ile hâllenmek müyesser eyleye. Allahu Te'âlâ cümle Ümmet-i Muhammed'e âkıbet hayırlığı müyesser eyleye. Kazâ-i hâcât, husûl-i hayr-ı murâdât, def'-i beliyât, afv-i taksîrât, rızâ-ı vâlideyn ve rızâ'llahi te'âlâ ve rızâ-i habîbu'llah rûhiçün, Çihâr-yar rûhiçün, Âl-i evlâd rûhiçün, Pirimiz Veysel-Karanî rûhiçün, üstadlarımız, şeyhlerimiz ve mezhebimiz ulusu İmam-ı A'zam rûhiçün, enbiyâlar, evliyâlar rûhlariçün; pâdişâh-ı asâkir-i İslam, hüccâc-ı müslimîn selâmetliği için, ülemâ, sulehâ, budalâ, cümle Ümmet-i Muhammed'in evveli, âhiri için; mağribden meşrika, meşriktan mağribe, kâffeten âmmeten ehl-i İmân ve

ehl-i İslâm ervâhlarıçün; Allahu Te'âlâ cümle Ümmet-i Muhammed'in azâbların kaldura; cümlesine rahmet eyleye, rızâ-i rahmân, Habîb-i müste'ân-celle ve alâ-(ya) el-Fatiha. Habibu'llaha salâvât" (Yüksel-Savaş, 1997: 116-117).

Sonuç

Kitâb-ı Cabbâr Kulu, Alevîliğin ve Bektaşîliğin temel esasları olan dört kapı -şeriat, tarikat, marifet ve hakikat- tevhid, nübüvvet, mead, iman, iman-amel ilişkisi gibi konuları ve bazı dinî-ahlâki öğütleri içeren tasavvufî nitelikli bir eserdir. Eserini Hz. Peygamber, Hz. Ali, Selmân-ı Farisi, Veysel Karânî ve Hızır gibi tarihî kişiliklerin ağzından hazırlayan Cabbâr Kulu, dinî bilgileri yetersiz bir topluma hitap etmektedir. Bu sebeple anlaşılmasını zor gördüğü konuları soru-cevap metodu kullanarak, benzetmeler ve kişileştirmeler yaparak basit ve anlaşılır biçimde dile getirmektedir.

İmanın tanımı, iman-amel ilişkisi gibi konularda Hanefi-Maturidi çizgiyi takip eden Cabbâr Kulu, imanın, Allah'ı, peygamberlerini, evliyalarını, kitaplarını, yeniden dirilişi dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu kabul etmektedir. Ona göre, iman amelden ayrıdır. Ancak amel, imanı kuvvetlendiren, Müslümanlığı tamamlayan temel unsurlardandır.

Allah'ın varlığını ve birliğini kesin olarak kabul eden Cabbâr Kulu, şerîki, nazîri yok, hiç kimseye benzemez yaratıcı, ezeli ve ebedi, yoktan var edici, yok edici, yemez, içmez, uyumaz, elden, gözden, dilden, mekândan münezze, hayyü'l-kayyûm, kudret ve rahmet sahibi bir Tanrı fikrine sahiptir. İnsanın fiili konusunda ise sûfilerin her şeyi Allah'ın takdirine bağlayan, kulu ise Allah'ın kudreti karşısında aciz gören bir tavrını benimsemiştir.

Cabbâr Kulu'nun nübüvvetle ilgili görüşleri genel İslamî kabullerle örtüşmektedir. Yüz yirmi dört bin peygamberin varlığını kabul eden Cabbâr Kulu, peygamberlere inanmamayı küfür olarak değerlendirmektedir. Peygamberlere gönderilen dört büyük kitaba da saygı gösteren Cabbâr Kulu, bunlar içerisinde Kur'ân'a diğerlerinden daha çok önem vermektedir.

Cabbâr Kulu tevhid ve nübüvvet gibi, ahirete imanı da temel inanç esaslarından biri olarak kabul etmektedir. Eserinde kıyametin kopması, kabir hayatı, yeniden diriliş, sorgulama, cennet ve cehennemle ilgili bilgiler veren Cabbâr Kulu, ahiret hayatını, insanların dünyada yaptıkları işlerle değerlendirmektedir. Cabbâr Kulu'nda hulûl, ittihâd tenâsüh, don değiştirme gibi İslam dışı inançlar görülmemektedir.

Kitâb-ı Cabbâr Kulu, Alevi-Bektaşîliğin temel yazılı eserlerinden biri olduğu için pek çok yerde Hz. Ali, sahip olduğu hakikat ilmiyle ön plana çıkmaktadır. Ancak eserde, diğer Alevî metinlerinde rastladığımız Hz. Ali'nin imameti, Hz. Peygamber'in vasîs oluşu ve masumiyeti gibi temel Şifî unsurlar söz konusu edilmemek-

tedir. Selmân-ı Fârisi Hz. Ali'nin yakını olarak sık sık metinde yer almaktadır. Veysel Karanî'den "pîr" olarak bahsedilmektedir.

Sonuç itibariyle bütün bu veriler, Cabbâr Kulu'nun eserini, Anadolu'da Safevi-Şîî, Hurûfi tesirlerinden etkilenmeyen veya sınırlı düzeyde etkilenen Türk tasavvuf geleneğine uygun olarak hazırladığını göstermektedir.

Kaynaklar

- ATALAY, Adil Ali. (1993). İmam Cafer-î Sadık Buyruğu. İstanbul: Can Yay.
- ATALAY, Adil Ali. (1994). Tam Hüsniye. İstanbul: Can Yay.
- ATALAY, Adil Ali. (2003). Yeminî, Hazreti Ali'nin Faziletnamesi. İstanbul: Can Yay.
- COŞAN, Esad. (1996). Makâlât.. Sadeleştiren Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Küt. Bas.
- ÇİFTÇİ, Şaban. (2005). Günümüz Alevî-Bektâşî Kültüründe Hadis. (Basılmamış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Ü. Sos. Bil. Enstitüsü.
- DALKIRAN, Sayın. (2000). Ahmet Feyzi Çorûmî'nin El-Feyz'ür-Rabbânî'si Işığında Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şi'î Akîdesine Tenkidleri. İstanbul: OSAV.
- EBÛ HANİFE, el-Alim ve'l-Mute'allim, (İmam-ı Azamın Beş Eseri içerisinde). (1992). Çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay.
- EĞRİ, Osman. (2005). "Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Din Öğretimi Unsurları", Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, 28-30 Ekim, Isparta.
- ERBAY, Mustafa. (1994). Şeyh Safî Buyruğu. Ankara: Ayyıldız Yay.
- ERÖZ, Mehmet. (1990). Türkiye'de Alevilik Bektaşilik. Ankara.
- FİĞLALİ, Ethem Ruhi. (1990). Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik. Ankara.
- GÖLCÜK, Şerafeddin ve TOPRAK, Süleyman. (1998). Kelâm. Konya: Tekin Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1990). Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyetname". İstanbul: İnkılâp Yay.
- İRFAN ABDÛLHAMİD. (1993). "Cebriye". TDV. İslam Ansiklopedisi. c.VII. İstanbul: TDV. Yay.
- KAPLAN, Doğan. (2005). "Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine", Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, 28-30 Ekim, Isparta.
- KAYA, Haydar. (1993). Alevî Bektaşî Erkânı Evrâd'ı ve Edebiyatı. İstanbul: Engin Yay.
- KUTLU, Sönmez. (2006). Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezire-i Şeyh Safî. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- KUTLU, Sönmez.. (2002). Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri. Ankara: TDV. Yay.
- NOYAN, Bedri. (1995). Bektaşilik Alevilik Nedir?. III. Baskı. İstanbul: Ant/Can Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1982). Veysel Karanî ve Üveysîlik. İstanbul : Dergah Yay.

ÖZCAN, Hüseyin. (2003). Alevî Bektâşî Kültürüne Bakışlar –Canların Nefesinden-, İstanbul: Horasan Yay.

ÖZMEN, İsmail. (1998). Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi. c.II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

SARIKAYA, M. Saffet. (2002). XIII-XVI Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

SARIKAYA, M. Saffet. (2004). Şerhu Hutbeti’l-Beyân İnceleme-Metin. Isparta: Fakülte Kitabevi.

ULUDAĞ, Süleyman. (1991). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Marifet Yay.

YEŞİLYURT, Temel. (2003). “Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu”, İslâmiyat, c.VI, S.3. Temmuz-Eylül.

YILDIRIM, Ahmet. (2005). “Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur’ân ve Sünnete Bakışı”, Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, 28-30 Ekim, Isparta.

YÜKSEL, Hasan-SAVAŞ, Saim. (1997). Üveysilikten Bektaşîliğe Kitâb-I Cebbâr Kulu. Sivas: Dilek Matbaası.